




University of Tehran Press

## The Approach of International Humanitarian Law to the Protection of Animals in Armed Conflict

Aghil Mohammadi<sup>1</sup> 

1. Assistant Prof. Department of Public & International Law, School of Law & Political Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: [aghilmohammadi@shirazu.ac.ir](mailto:aghilmohammadi@shirazu.ac.ir)

Article Info	Abstract
<p><b>Article Type:</b> Research Article</p> <hr/> <p><b>Pages:</b> 1-27</p> <hr/> <p><b>Received:</b> 2023/02/26</p> <p><b>Received in Revised form:</b> 2023/4/09</p> <p><b>Accepted:</b> 2023/05/22</p> <p><b>Published online:</b> -----</p> <hr/> <p><b>Keywords:</b> <i>Animal, Conflict, International Humanitarian Law, Environment, Object, Combatant, Prisoner of War.</i></p>	<p>Animals have played an important role in armed conflicts since ancient times. Transporting supplies, soldiers and military and medical equipment, searching for wounded soldiers, damaging enemy positions, especially by detonating bombs attached to animals or their carcasses, are among the most important forms of using animals in conflict. Considering the increase in the use of animals, especially dolphins, by states to achieve military objectives in armed conflicts, it is necessary to know the standards and support frameworks regarding them. Therefore, this article, based on a descriptive-analytical method, answers the question, what approach has international humanitarian law adopted in this regard? This article concludes that due to the lack of specific rules in international humanitarian law on the ban on the use of animals as military purposes, it must be referred to the general humanitarian rules especially the articles of the first additional protocol to the Geneva conventions of 1949 to explain the legal system of the subject. By considering animals as a part of the environment and placing them in the category of special and protected objects under Article 54 of the said protocol, A support system can be considered for them. Of course, due to the special situation of animals compared to the human, the implementation of the principles of humanitarian rights, such as separation, proportionality, precautions in attack is faced with complications and ambiguities.</p>
<p><b>How To Cite</b></p>	<p>Mohammadi, Aghil (2024). The Approach of International Humanitarian Law to the Protection of Animals in Armed Conflict. <i>Public Law Studies Quarterly</i>, -- (--), 1-27. DOI: <a href="https://doi.com/10.22059/jplsq.2023.356004.3277">https://doi.com/10.22059/jplsq.2023.356004.3277</a></p>
<p><b>DOI</b></p>	<p>10.22059/jplsq.2023.356004.3277</p>
<p><b>Publisher</b></p>	<p>The University of Tehran Press. </p>



## رویکرد حقوق بین الملل بشر دوستانه به حمایت از حیوانات در مخاصمه مسلحانه

عقیل محمدی<sup>✉</sup>

۱. استادیار، گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.  
 رایانامه: [aqhiimohammadi@shirazu.ac.ir](mailto:aqhiimohammadi@shirazu.ac.ir)

اطلاعات مقاله	چکیده
<p><b>نوع مقاله:</b> پژوهشی</p> <p><b>صفحات:</b> ۲۷-۱</p> <p><b>تاریخ دریافت:</b> ۱۴۰۱/۱۲/۰۷</p> <p><b>تاریخ بازنگری:</b> ۱۴۰۲/۰۱/۲۰</p> <p><b>تاریخ پذیرش:</b> ۱۴۰۲/۰۳/۰۱</p> <p><b>تاریخ انتشار برخط:</b> -----</p>	<p>حیوانات از زمان‌های بسیار قدیم نقش مهمی در مخاصمات مسلحانه داشته‌اند. حمل آذوقه، سربازان و تجهیزات نظامی و پزشکی، جستجوی سربازان مجروح، آسیب به مواضع دشمن به‌ویژه از طریق انفجار بمب‌های متصل به حیوانات، از مهمترین اشکال استفاده از حیوانات در مخاصمه می‌باشند. با توجه به افزایش استفاده از حیوانات به‌ویژه دلفین‌ها توسط دولت‌ها برای تحقق مقاصد نظامی در مخاصمات مسلحانه، شناخت استانداردها و چارچوب‌های حمایتی راجع به آنها ضرورت دارد. از این رو این مقاله مبتنی بر یک روش توصیفی-تحلیلی به این سؤال پاسخ می‌دهد که حقوق بین‌الملل بشردوستانه چه رویکردی در این زمینه اتخاذ کرده است؟ این مقاله نتیجه می‌گیرد که به دلیل فقدان قواعد مشخص و خاص در حقوق بین‌الملل بشردوستانه در باب ممنوعیت استفاده از حیوانات به عنوان مقاصد نظامی، می‌بایست برای تبیین نظام حقوقی ناظر به موضوع، به سراغ عموماً قواعد بشردوستانه بخصوص مواد پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ رفت. با در نظر گرفتن حیوانات به عنوان بخشی از محیط زیست و قرار دادن آنها در دسته اشپای خاص و حمایت‌شده تحت ماده ۵۴ پروتکل مزبور می‌توان چارچوب‌های حمایتی برای آنها در نظر گرفت. البته با توجه به وضعیت خاص حیوانات در مقایسه با انسان، اجرای اصول حقوق بشردوستانه همچون تفکیک، تناسب و احتیاط نسبت به حیوان سرباز با پیچیدگی‌ها و ابهاماتی روبه‌رو است.</p>
<p><b>کلیدواژه‌ها:</b>  <i>حیوان، مخاصمه، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، محیط زیست، شیء، رزمنده، اسیر جنگی.</i></p>	
<p><b>استناد</b></p> <p>محمدی، عقیل (۱۴۰۳). رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه به حمایت از حیوانات در مخاصمه مسلحانه. <i>مطالعات حقوق عمومی</i>، --(۱) --، ۲۷-۱.            DOI: <a href="https://doi.com/10.22059/jplsqt.2023.356004.3277">https://doi.com/10.22059/jplsqt.2023.356004.3277</a></p>	
<p><b>DOI</b></p> <p>10.22059/jplsqt.2023.356004.3277</p>	
<p><b>ناشر</b></p> <p>مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.</p>	



## ۱. مقدمه

آسیب به محیط زیست از پیامدهای قطعی هر مخاصمه‌ای است و بشر همواره نگرانی و دغدغه حفاظت از آن را داشته است. به‌ویژه با روی آوردن دولت‌ها به جنگ‌افزارها و تکنیک‌های جنگی مدرن، تخریب محیط زیست در جریان مخاصمات بیش از گذشته به چشم می‌آید. وقتی سخن از حفاظت از محیط زیست در طول جنگ به میان می‌آید، در نگاه اول، علاوه بر گیاهان و درختان، موضوع حیوانات نیز به ذهن می‌رسد. حیوانات از یک‌سو در زمره قربانیان مخاصمه هستند و از سوی دیگر، آنگونه که پیشینه تاریخی نشان می‌دهد، می‌توانند برای تحقق مقاصد نظامی مورد استفاده طرفین مخاصمه قرار گیرند. هرچند حقوق بین‌الملل بشردوستانه استفاده از هر ابزاری را برای رسیدن به برتری در مخاصمات منع می‌کند، اما عملکردها نشان می‌دهد که طرفین سعی می‌کنند تا با استفاده از ابزاری که به تناسب امکانات خود در اختیار دارند، شرایط را به نفع خود تغییر دهند (Klamberg, 2019: 81). به‌کارگیری حیواناتی مانند اسب، فیل، خفاش، شتر، شیر دریایی و کبوتر تا انواع دیگر مانند دلفین‌ها (Karsten, 2015: 130-131) در مخاصمات، موضوع مهم «حیوانات نظامی»<sup>۱</sup> یا «سرباز-حیوان»<sup>۲</sup> را مطرح کرده است. این حیوانات در واقع موجودات آموزش‌دیده‌ای هستند که در نیروهای نظامی طرفین مورد استفاده قرار می‌گیرند و به تناسب شرایط، وظایف مختلفی را بر عهده دارند. در سراسر جهان میلیون‌ها حیوان در نیروهای نظامی، در بخش‌های مختلف و برای اهداف متنوعی، از رساندن پیام و حمل تجهیزات نظامی، آذوقه، اقلام پزشکی، و جستجو و نجات جان غیرنظامیان و سربازان گرفته تا شناسایی نیروها، اهداف و اعمال خرابکارانه احتمالی طرف مقابل، استفاده به عنوان یک سلاح و شیوه جنگی و نیز به عنوان سرباز به کار گرفته شده‌اند و روزبه‌روز نیز دامنه استفاده از آنها افزایش یافته است. در جدیدترین مورد، روسیه در جنگ با اوکراین از دلفین‌های آموزش‌دیده به منظور دفاع و محافظت از پایگاه و تأسیسات نظامی خود در دریای سیاه بهره برده است.

با وجود سابقه تاریخی مشارکت حیوانات در مخاصمات و آثاری که این مشارکت بر حیات و سلامت حیوانات دارد، هنوز حقوق بین‌الملل بشردوستانه اشاره دقیق و روشنی به این نوع قربانیان مخاصمات نداشته و حقوق و وضعیت مشخص قانونی‌ای برای آنها در نظر نگرفته است. حیوانات در خلال مخاصمات با خطراتی مانند انقراض، کمبود غذا به علت آسیب زیست‌محیطی و درد و رنج فراوان چه در قالب حیوانات نظامی و چه غیرنظامی مواجه می‌شوند. بنابراین ضرورت ایجاد می‌کند که حقوق بین‌الملل بشردوستانه به عنوان حقوق قابل اجرا در مخاصمات به این قربانیان نیز توجه داشته باشد. در

1. Military Animals

2. Soldier Animal

موضوع رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه به حمایت از حیوانات در مخاصمه مسلحانه سؤالات و ابهامات بسیاری مطرح می‌شود؛ از جمله اینکه آیا از اساس می‌توان حیوانات را در تقسیم‌بندی معمول حقوق مخاصمات شامل جمعیت نظامی / غیرنظامی، اشیاء، اهداف و اموال نظامی و غیرنظامی جای داد؟ و آیا می‌توان به آنها عنوان اسیر جنگی را اطلاق کرد؟ بسیار مهم است که بدانیم که به موجب حقوق بین‌الملل بشردوستانه، آیا کشورها اصولاً مجاز به استفاده از حیوانات در جنگ، به خصوص به عنوان نیروی نظامی هستند یا خیر؛ و اگر حیوانات به هر دلیلی در مخاصمات شرکت داده شوند، چگونه و تحت چه شرایطی از حمایت‌های حقوقی و قانونی مربوطه بهره‌مند می‌شوند.

نظر به آنچه گفته شد، در راستای بررسی موضوع نوشتار، نخست به اجمال به پیشینه تاریخی استفاده از حیوانات در مخاصمات مسلحانه اشاره می‌شود. در قسمت دوم با تفکیک وضعیت استفاده از حیوانات در خارج و داخل میدان نبرد از یکدیگر، چارچوب‌ها و استانداردهای حقوق بین‌الملل بشردوستانه راجع به حمایت از حیوانات در مخاصمه مسلحانه مورد تبیین قرار می‌گیرد. در قسمت پایانی امکان اعمال اصول بنیادین حقوق بشردوستانه نسبت به حیوانات در وضعیت استفاده از آنها به عنوان بخشی از نیروی نظامی در مخاصمه بررسی می‌شود.

## ۲. پیشینه تاریخی استفاده از حیوانات در مخاصمه

جامعه بشری از سال‌های بسیار دور به‌ویژه تا پیش از روی کار آمدن ماشین‌های مدرن، شاهد نقش‌آفرینی حیوانات در بسیاری از جنگ‌ها بوده است، و می‌توان گفت مشارکت انسان و حیوان در جنگ‌ها منجر به شکل‌گیری پیوندهای عاطفی نسبتاً نزدیک بین سربازان انسان و حیوان شده است (Kistler, 2015: 131 / Karsten, 2011: 310). «اگلان» در کتاب خود با عنوان «حیوانات جنگ» در خصوص استفاده از حیوانات در مخاصمات در دوران باستان اظهار داشته است که: «محاصره شهر مگارا در سال ۲۶۶ قبل از میلاد توسط آنتی گونوس دوم، زمانی شکسته شد که چند خوک را با مواد قابل احتراق آغشته کردند و پس از آتش زدن، آنها را به سمت انسان‌ها و فیل‌های حاضر در جنگ فرستادند.» (McDonald, 2018)

بررسی‌ها نشان از این دارد که کشورها از حیواناتی چون اسب، فیل، خوک، سگ، زنبور عسل، کبوتر و پستانداران دریایی برای اهداف مختلفی مانند حمل‌ونقل، ردوبدل کردن پیام، انجام عملیات نظامی، شناسایی نیروها و تجهیزات نظامی دشمن و حمله به آنها، و حتی در مواردی برای تسکین و سرگرمی افراد زخمی در سنگرهای جنگ استفاده کرده و می‌کنند. در جنگ‌ها از اسب‌ها بیش از سایر حیوانات بهره‌برداری شده است؛ که البته شکل استفاده در طول زمان متغیر بوده است. از جمله می‌توان به بارکشی

وسایل سبک تا وسایلی مانند قطعات توپخانه، تا آموزش آنها به حفظ موقعیت خود در میانه جنگ و زمان انفجار بمبها اشاره کرد (Moore, 2017: 204-205 / Pipia, 2022: 179).

همچنین نمی‌توان نقش سگ‌ها در جنگ را نادیده گرفت؛ به طوری که در جنگ‌های جهانی، مراکزی در شهرهای مختلف اروپا تأسیس شده بودند که سگ‌ها را مورد امتحان نظامی قرار می‌دادند. اگر این حیوانات موفق به قبولی می‌شدند، به خدمت ارتش درمی‌آمدند و پس از گذراندن آموزش‌های لازم، در کارهای مختلف مانند شناسایی اعمال خرابکارانه احتمالی در خطوط تلفن، بازیابی افراد مجروح در مناطق جنگی، حمل و نقل اسلحه و کشیدن برانکارد افراد مجروح مورد استفاده قرار می‌گرفتند. به طور کلی در جنگ جهانی اول، دوازده میلیون حیوان وجود داشتند که از این رقم حدود ۱۱ میلیون اسب، صد هزار سگ و بین دویست هزار تا دویست و پنجاه هزار کبوتر و دیگر حیوانات بوده‌اند. بسیاری از این حیوانات از جمله سگ‌ها، میمون‌ها، اسب‌ها، کبوترها و شترها در راستای مقاصد نظامی مورد استفاده قرار گرفتند. مثلاً از کرم‌های شب‌تاب برای خواندن نقشه استفاده می‌شده است یا سربازان برای رسیدن به مقاصد مورد نظر از الاغ‌ها استفاده می‌کرده‌اند. این جانوران همچنین نقش مهمی در رساندن آذوقه و امکانات لازم به نیروهای نظامی و حتی در انتقال افراد مجروح یا کشته‌شده داشته‌اند (Cooper, 2000: 54, 71, 154-163).

در جریان جنگ جهانی دوم، شوروی برای متوقف کردن نازی‌ها، به سگ‌ها آموزش داد تا به جای فرار، بمب‌هایی را در مسیر تانک‌های آلمانی قرار دهند که نتیجه آن، نابودی ۳۰۰ تانک آلمانی بود. استفاده از عقاب‌ها برای انداختن بمب بر روی نیروهای دشمن در جنگ جهانی دوم یا استفاده از کبوترهای نامهرسان برای جابه‌جایی اطلاعات جاسوسی و نظامی که بسیاری از آنها را به کام مرگ کشاند، از دیگر موارد استفاده از حیوانات توسط شوروی بود. همچنین می‌توان به استفاده ایالات متحده آمریکا از بمب‌های خفاشی علیه ژاپن اشاره کرد. این کشور به هر خفاش یک بمب متصل و چندین خفاش را در بدنه فلزی یک موشک قرار داده بود، تا خفاشان را بر سر دشمنان پراکنده کند (Madrigal, 2011).

در دوران بعد از جنگ‌های جهانی، موسوم به «جنگ سرد»<sup>۱</sup> نیز کشورهای آمریکا و شوروی به پرورش حیوانات دریایی برای مقاصد نظامی اقدام کردند. آمریکا از دلفین‌ها و شیرهای دریایی کالیفرنیا استفاده می‌کرد و شوروی از دلفین‌ها در آب‌های گرم و همچنین نهنگ‌های بلوگا و فک‌ها در مناطق قطبی بهره می‌برد. این حیوانات عمدتاً برای کاوش یا جای‌گذاری مین‌های دریایی، مکان‌یابی رزمندگان دشمن یا نابودی زیردریایی‌ها بکار گرفته می‌شوند (Kistler, 2011:311 / Turner, 2022). روسیه و آمریکا در یک برنامه مشترک در زمینه «پستانداران دریایی» تلاش کرده‌اند تا دلفین‌ها و شیرهای دریایی را به گونه‌ای

تربیت کنند تا قادر به پاکسازی مین‌ها و تله‌های انفجاری زیر دریا شوند و همچنین مانع عبور نیروهای دشمن از زیر دریا گردند. این دو نوع حیوان به دلیل بهره‌هوشی بالا و قابلیت بی‌نظیری که در یافتن اهداف دارند، به کارگاه‌های زیر دریا شهرت یافته‌اند (Johnstone, 2012: 362-363). البته این دو کشور به علت انجام آزمایش‌های غیراصولی بر روی حیوانات برای نیرومندتر و باهوش‌تر شدن آنها، بارها به صورت غیررسمی و از سوی افکار عمومی محکوم شده‌اند؛ هرچند هرگز این گزارشات را تأیید نکرده‌اند.

در جنگ‌های سال‌های اخیر نیز از حیوانات استفاده شده است. در سال ۲۰۱۴، در رابطه با استفاده از ارتش انگلیس از سگ نظامی با نوعی لباس ضدگلوله برای حمل دستگاه‌های الکترونیکی در جنگ افغانستان مطالبی منتشر شد. در نمونه‌ای دیگر در سال ۲۰۱۷، ارتش فرانسه یک برنامه آزمایشی را برای آموزش عقاب‌های طلایی در راستای شناسایی هواپیماهای بدون سرنشین و انجام عملیات خنثی‌سازی در هوا آغاز کرد (Karsten, 2015: 128 / Roberts, 2017). در تازه‌ترین مورد و بنابر برخی گزارش‌ها، روسیه که سابقه استفاده از پستانداران دریایی با هدف دفاع نظامی را دارد، در جنگ با اوکراین (تاریخ شروع مخاصمه: ۲۴ فوریه ۲۰۲۲) از دلفین‌ها برای تحقق اهداف نظامی متصور خود استفاده کرده است. چندی پیش روزنامه «واشنگتن پست» با استناد به تصاویر ماهواره‌ای گرفته شده توسط شرکت «مکسار»، گزارش داد که روسیه برای حفاظت از تأسیسات مهم در بندر «سواستوپول»<sup>۲</sup> خود در دریای سیاه، از تعدادی دلفین آموزش دیده بهره برده است. نیروی دریایی آمریکا نیز ضمن نام بردن از آنها به عنوان «دلفین‌های قاتل»، استفاده ارتش روسیه از آنها را تأیید کرد.<sup>۳</sup>

نظر به آنچه گفته شد، در قسمت بعد به طور خاص رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه نسبت به حمایت از حیوانات در مخاصمه بررسی می‌شود.

### ۳. چارچوب‌های حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه از حیوانات در خارج و داخل میدان نبرد

از مطالب قسمت قبل می‌توان دریافت که حیوانات، قربانیان ناشناخته درگیری‌های مسلحانه و مقاصد نظامی دولت‌ها هستند. عملاً وضعیت به گونه‌ای است که زمینه تبدیل آنها به اهداف آسیب‌پذیر ویژه و همچنین تلف‌شدنشان مخصوصاً زمانی که هدف قرار گرفتن این موجودات دارای مزیت نظامی مشخص

1. Maxar Technologies

2. Sevastopol

سواستوپول مهمترین پایگاه نیروی دریایی روسیه در دریای سیاه محسوب می‌شود. قبل از فروپاشی شوروی، این بندر جز قلمرو سرزمینی اوکراین محسوب می‌شد و در سال ۲۰۱۴ با انجام یک همه‌پرسی به روسیه ملحق شد.

۳. خبرآنلاین (۱۴۰۱)، «دلفین‌های قاتل نظامی»؛ محافظان پایگاه‌های دریایی روسیه»، مشاهده در تاریخ ۱۵/۱۰/۱۴۰۱، از:

[HTTPS://WWW.KHABARONLINE.IR/NEWS/1684725](https://www.khabaronline.ir/news/1684725)

است، فراهم شده است. واقعیت آن است که در چارچوب حقوق بین‌الملل بشردوستانه با ماهیت انسان‌محور بودن، هیچ مقرره خاص و مستقیمی در زمینه نوع رفتار با حیوانات و حمایت از آنها در زمان مخاصمه وجود ندارد؛ آن هم در وضعیتی که به علت استفاده از تسلیحات نسل جدید که گستره جغرافیایی درگیری‌ها را وسیع‌تر کرده است، آسیب به گونه‌های مختلف جانوری افزایش یافته است و همچنین طرفین مخاصمه در موارد زیادی از حیوانات به عنوان نوعی رزمنده و سرباز استفاده می‌کنند. بنابراین برای تبیین نظام حقوقی حاکم در زمینه موضوع مورد بحث باید به مقرراتی رجوع کرد که هر چند به طور مستقیم و خاص به مسئله استفاده و حفاظت از حیوانات در مخاصمه نمی‌پردازند، اما می‌توان از عموماً قوانین و مقررات بشردوستانه آنها برای توصیف و تحلیل موضوع بهره برد. در این خصوص قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی، قواعد مرتبط با حمایت از محیط زیست، اشیا، اهداف اموال و جمعیت غیرنظامی و نیز برخی مقررات بین‌المللی دیگر برای تبیین چارچوب‌های حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه از حیوانات در زمان مخاصمات قابل بررسی است. بنابراین، به منظور شناخت بهتر رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه نسبت به حمایت از حیوانات در مخاصمه مسلحانه، لازم است که وضعیت استفاده از آنها در خارج و داخل میدان نبرد به طور مجزا بررسی شود.

### ۱.۳. حمایت از حیوانات خارج از میدان نبرد

منظور از «حیوانات خارج از میدان نبرد»، آن دسته از حیواناتی هستند که زمانی که یک مخاصمه مسلحانه در جریان است، در آن شرکت داده نمی‌شوند؛ چه به عنوان بخشی از نیروهای نظامی و چه به عنوان بخشی از گروهی مانند کادر پزشکی که در حمایت خاص حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار دارند. نظر به این توضیح، در این قسمت با هدف تبیین و بیان استانداردهای حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه نسبت به حیوانات خارج از میدان نبرد، وضعیت آنها در سه قالب (۱) حیوانات به عنوان بخشی از محیط زیست، (۲) حیوانات به عنوان شیء ضروری برای بقای غیرنظامیان و (۳) حیوانات در مناطق حفاظت‌شده بررسی می‌شود.

#### ۱.۱.۳. حیوانات به عنوان بخشی از محیط زیست

بررسی‌ها نشان از این دارد که حقوق بین‌الملل بشردوستانه به صورت غیرمستقیم و در سطح جهانی از حیوانات به عنوان یکی از عناصر محیط زیستی که در آن زندگی می‌کنند و در واقع به عنوان بخشی از محیط زیست، حفاظت می‌کند (Peters, 2021: 354 / Peters & de Hemptinne, 2022:1291). مفهوم محیط زیست شامل حیات وحش، زیستگاه‌های آنها و همچنین رابطه‌ای است که این عناصر با

سیستم اکولوژیکی‌ای که در آن وجود دارد، برقرار می‌کنند. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در «اصول راهنمای حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه» عنوان داشته است که به موجب مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه، «محیط زیست طبیعی»<sup>۱</sup> هر چیزی که به طور طبیعی وجود دارد یا رخ می‌دهد، مانند جانوران، گیاهان، اقیانوس‌ها و دیگر توده‌های آبی، خاک و سنگ را شامل می‌شود. به‌علاوه این مفهوم شامل عناصر طبیعی که محصول مداخله انسان هستند یا ممکن است چنین باشند، همچون مواد غذایی، مناطق کشاورزی، آب آشامیدنی و «دام»<sup>۲</sup> را نیز در بر می‌گیرد (International Committee of the Red Cross (ICRC), 2020:15-16, Para.16). در نتیجه، هر حیوانی که در یک منطقه یا مکان طبیعی معین قرار دارد و همچنین زیستگاه آنها، به طور مناسب توسط قوانین جنگ به‌ویژه توسط قوانین مربوط به محیط زیست محافظت می‌شوند.

با توجه به مطالب فوق‌الذکر، می‌توان بیان داشت که چون حیوانات، جزئی از محیط زیست طبیعی‌اند و حقوق بین‌الملل بشردوستانه نیز در کل به حفظ محیط زیست توجه دارد و آن را جزء اهداف غیرنظامی تلقی می‌کند، در نتیجه حیوانات در حمایت کلی حقوق مزبور قرار می‌گیرند. دیدگاه دیوان بین‌المللی دادگستری در بند ۳۳ نظر مشورتی‌اش راجع به «قانونی‌بودن تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای» در سال ۱۹۹۶ مبنی بر اینکه «در چارچوب اجرای اصول و قواعد قابل اجرا در مخاصمات مسلحانه، معیارهای محیط زیستی باید مد نظر قرار بگیرند.» (I.C.J. Reports, 1996: para. 33). می‌تواند تأییدکننده مطلب فوق باشد.

مواد قانونی متعددی در حمایت از محیط زیست در «پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ راجع به حمایت از غیرنظامیان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی»<sup>۳</sup> آمده است که می‌توان از آنها برای تبیین وضعیت حیوانات در حقوق بین‌الملل بشردوستانه استفاده کرد. از جمله ماده ۵۵ که بیان می‌دارد: «در جریان مخاصمات باید از محیط زیست طبیعی در برابر خسارات بلندمدت، گسترده و شدید حفاظت شود. این حفاظت شامل منع استفاده از روش‌ها و ابزار جنگی‌ای می‌شود که می‌تواند به حیات و سلامت جمعیت صدمه بزند.» مطابق این ماده، آسیب غیرقابل جبران به محیط زیست ممنوع بوده و از آنجا که حیوانات بخشی از محیط زیست هستند، حمله به آنها در طول مخاصمه نیز ممنوع است. این مهم در قواعد ۴۳ تا ۴۵، از مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی منتشر شده از سوی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز مد نظر قرار گرفته است (ICRC, 2005: 143-158).

1. Natural environment

2. livestock

3. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)



باید توجه داشت که هرچند هیچ بخشی از محیط زیست ماهیتاً هدف مشروع نظامی نیست (Droege & Tougas, 2013: 28)، چنانچه در راستای مقاصد نظامی مورد بهره‌برداری قرار گیرد، می‌تواند تنها در شرایط محدودکننده مندرج در بند ۲ ماده ۵۲ پروتکل اول الحاقی به هدف مشروع نظامی تبدیل شود. بند ۱ این ماده، حمله و اقدام متقابل علیه اهداف غیرنظامی را ممنوع اعلام کرده و در ادامه، بند ۲ مقرر داشته است که حملات فقط باید به «اهداف نظامی»<sup>۱</sup> محدود شود، که خود شامل اشیائی هستند که به دلیل ماهیت، مکان، هدف یا استفاده، کمک مؤثری به اقدام نظامی می‌کنند و تخریب، تصرف یا از کار انداختن کامل یا جزئی آنها در اوضاع و احوال حاکم در آن زمان، یک مزیت نظامی قطعی محسوب می‌شود. با این تفاسیر، در خصوص اینکه حیوانات نظامی یا به عبارت دیگر، حیواناتی که برای مقاصد نظامی در مناصم مورد استفاده قرار می‌گیرند، جزئی از محیط زیست محسوب می‌شوند یا خیر، اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای معتقدند که این حیوانات جزئی از محیط زیست طبیعی محسوب می‌شوند، بنابراین قواعد مطروحه بر حیوانات نظامی نیز حاکم است؛ اما در مقابل بیان شده است که این دسته از حیوانات، از شمول موضوع محیط زیست و حیواناتی که جزء آن قرار می‌گیرند، خارج است و از این رو، مشمول حمایت‌های مذکور قرار نمی‌گیرد.

با توجه به مطالب فوق، در کل به نظر می‌رسد که می‌توان حیوانات را به عنوان جزء و بخشی از محیط زیست در نظر گرفت و برای حمایت و حفاظت از آنها، به اصول کلی و بنیادین حقوق بین‌الملل بشردوستانه استناد کرد.

### ۲.۱.۳. حیوانات به عنوان «اشیای ضروری»<sup>۲</sup> برای بقای غیرنظامیان

مطابق مقررات، اشیا و اموالی که برای بقای افراد غیرنظامی ضروری هستند، از ماهیت غیرنظامی برخوردارند و در جریان مناصم نباید مورد تعرض و حمله قرار گیرند. در این خصوص ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی با عنوان «حمایت از اشیای ضروری» در بند ۲ خود تصریح کرده است که: «حمله، تخریب، از بین بردن و بی‌مصرف کردن اشیای ضروری برای ادامه حیات جمعیت غیرنظامی از قبیل... حیوانات... ممنوع است.» در مورد این ماده، نکته قابل ذکر این است که تمایل پروتکل به شیء دانستن حیوانات، شاید بتواند پاسخی به شبهه و ایراد کسانی باشد که حیوان را شیء نمی‌دانند (در قسمت‌های بعد، راجع به این موضوع که آیا می‌توان حیوان را جزء اشیای غیرنظامی دانست یا خیر، مطالبی بیان می‌شود).

ماده ۱۴ «پروتکل دوم الحاقی»<sup>۳</sup> به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ نیز مقرره‌ای مشابه ماده ۵۴

1. Military objectives

2. Objects indispensable

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 1977.

را در خود گنجانده است. در این مواد قانونی که از محدود مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه راجع به موجودات زنده غیرانسان می‌باشند، حیوان به عنوان کالا و شیء ضروری معرفی شده است. در کل شاید این تصور به وجود آید که مواد ۱۴ و ۵۲ (که پیش از این، مورد اشاره قرار گرفت) به نوعی به طور مستقیم از حیوانات حفاظت می‌کنند؛ حال آن که این گونه نیست و هدف اصلی این مواد، حفاظت از جمعیت غیرنظامی است؛ زیرا همانطور که از متن ماده ۵۲ پیداست، حمایت فقط در راستای ادامه حیات غیرنظامیان است و بند ۱ همین ماده نیز از ممنوعیت گرسنه نگه‌داشتن غیرنظامیان به عنوان یک روش مبارزه سخن گفته است. در کل می‌توان گفت که مطابق این دو مقرره، حیوان به صورت غیرمستقیم، در حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار دارد و در صورتی که به عنوان شیء و مال ضروری برای بقای غیرنظامیان باشند، هدف نظامی مشروع تلقی نمی‌شوند و نباید مورد حمله واقع شوند. البته حتی زمانی که به اهداف نظامی مشروع تبدیل می‌شوند، تنها در صورتی حمایت را دست می‌دهند که منحصراً برای استفاده نیروهای مسلح مخالف یا حمایت مستقیم از اقدام نظامی مورد بهره‌برداری قرار گیرند. با این حال، این رژیم حمایتی ویژه شامل دو محدودیت مهم است: اول اینکه همانگونه که گفته شد، هدف ماده، ممنوع کردن گرسنگی دادن به غیرنظامیان و نه حمایت از حیوانات است. دوم اینکه حمایت ارائه شده مطلق نیست و طرفین می‌توانند برای دفاع از قلمروی خود در برابر تهاجم، از ممنوعیت‌های ذکر شده در صورت ضرورت نظامی صرف‌نظر کنند.

### ۳.۱.۳. حیوانات در «مناطق حفاظت شده»<sup>۱</sup>

در هر دو مخاصمه مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی، حقوق بین‌الملل بشردوستانه مناطقی را به عنوان «مناطق حفاظت شده» مانند «منطقه بی‌طرف»<sup>۲</sup> برای غیرجنگجویان و رزمندگان مجروح، «منطقه بی‌دفاع»<sup>۳</sup> و «منطقه غیرنظامی شده»<sup>۴</sup> در موقعیت‌های درگیری، واقع در مناطق مخاصمه یا خارج از آن پیش‌بینی کرده است.<sup>۵</sup> این مناطق شامل شهرها، روستاها، خانه‌ها، ساختمان‌ها و به طور کلی اماکنی می‌شود که از درون یا بیرون چنان بی‌دفاع هستند که دشمن می‌تواند به راحتی و بدون جنگیدن یا تحمل تلفات به آنها وارد شده و آن را به تصرف در آورد (Keck, 2017 / ICRC, 2005, Rules.35-37). مناطق یا مکان‌های بی‌دفاع از جمله اموال غیرنظامی بوده و در نتیجه، هدف نظامی مشروع نمی‌باشند

2. Protected zones

3. Neutralized zone

4. Non-defended locality

5. Demilitarized zone

۶ اصطلاح «مناطق حفاظت شده» در پروتکل اول الحاقی ذکر نشده و در ماده ۵۹ از «مناطق بی‌دفاع» نام برده شده است.

(ضیایی بیگدلی، ۱۴۰۱: ۱۵۹). هدف مشترک این مناطق افزایش حفاظت از افراد به‌ویژه افراد آسیب‌پذیری است که در مخاصمه مشارکت ندارند یا هیچ اقدام نظامی‌ای انجام نمی‌دهند. البته این سیستم مستلزم آن است که طرفین مخاصمه تضمین کنند که چنین مناطقی عاری از اهداف نظامی بوده و با ابزار نظامی از آنها دفاع نمی‌شود. البته طرفین باید از قبل بر روی شناسایی این مناطق به توافق برسند. هر چند که اصولاً هدف از ایجاد مناطق حفاظت شده، حفاظت از انسان‌ها و اموالشان بوده است، انگیزه ایجاد مناطقی برای حفاظت از حیوانات و محیط زندگی‌شان از آسیب‌های جنگ رو به افزایش است (Peters & de Hemptinne, 2022: 1301). کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به دولت‌ها پیشنهاد داده است که مناطق دارای اهمیت زیست‌محیطی به‌ویژه پارک‌های ملی، ذخایر طبیعی و زیستگاه گونه‌های در معرض خطر را به عنوان مناطق غیرنظامی و حفاظت‌شده شناسایی و تعیین کنند که انجام هرگونه اقدام نظامی و حضور نیروها و تجهیزات نظامی در آن ممنوع است (ICRC, 2020: para.14). پس اینگونه به نظر می‌رسد که با توجه به دیدگاه کمیته، حیوانات در مناطق حفاظت شده به طور مستقیم در حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار دارند.

## ۲. حمایت از حیوانات در میدان نبرد

در این قسمت وضعیت حیوانات در میدان نبرد و مخاصمه که می‌تواند حالات مختلفی را شامل شود، بررسی می‌شود.

### ۲.۱. حیوانات به عنوان ابزاری برای حمل‌ونقل پزشکی، جست‌وجو و نجات جان مجروحان و غیرنظامیان

بسیاری از حیوانات مانند سگ‌ها که حس بویایی قدرتمندی دارند، برای پیدا کردن رزمندگان و غیرنظامیان گم‌شده در میدان جنگ به کار گرفته می‌شوند. این حیوانات اغلب دوره‌های آموزشی سختی را پشت سر می‌گذارند تا بتوانند افراد مفقود را پیدا کرده و تجهیزات پزشکی، غذا و آب را به آنها برسانند (Peters & de Hemptinne, 2022: 1295). پس می‌توان گفت در حالتی که از این حیوانات برای انتقال مجروحان و بیماران، پرسنل پزشکی، کمک‌های پزشکی از جمله دارو یا جست‌وجو و نجات جان افراد به‌ویژه در مناطق غیرقابل دسترس یا با دسترسی دشوار استفاده می‌شود، آنها به طور کلی در زمره وسایل حمل‌ونقل پزشکی و غیرنظامیان محسوب شده و در اصل نباید مورد حمله واقع شوند.

به باور برخی، استفاده از حیوانات به عنوان نیروی نجات در مخاصمات دارای این مزیت است که حیوانات حمایت می‌شوند و حمله به آنها جز در صورت مشارکت مستقیم در مخاصمه ممنوع است. همچنین از تلفات نیروی انسانی امدادگر نیز کاسته می‌شود (de Hemptinne et al., 2022: 178). در تأیید مطلب

فوق می‌توان به بند (g) ماده ۸ پروتکل اول الحاقی اشاره کرد که «حمل‌ونقل پزشکی»<sup>۱</sup> را به معنای هر وسیله حمل‌ونقل نظامی یا غیرنظامی، دائمی یا موقت دانسته است که منحصرأً به حمل‌ونقل پزشکی اختصاص داده شده است. از عبارت «هر وسیله» می‌توان اینگونه برداشت کرد که نوع وسیله‌ای که برای حمل‌ونقل پزشکی استفاده می‌شود (از گاری گاودار گرفته تا جت مافوق صوت)، اهمیتی ندارد؛ بلکه صرفاً کاربرد این وسیله باید برای امور پزشکی باشد که در این صورت، در حمایت قرار دارند و هدف مشروع نظامی محسوب نمی‌شوند. در واقع نبود فهرستی جامع، زمینه را برای تفسیر موسع از این ماده فراهم می‌کند. این نشان می‌دهد که این تعریف تنها وسایل نقلیه بی‌جان را پوشش نمی‌دهد و شامل حیوانات نیز می‌شود.

در خصوص حمایت از حیوانات نیز می‌توان به ماده ۳۵ «کنوانسیون اول ژنو راجع به بهبود وضعیت مجروحان و بیماران در نیروهای مسلح هنگام اردو کشی» رجوع کرد که مقرر می‌دارد: «حمل‌ونقل افراد زخمی و بیمار یا تجهیزات پزشکی، همچون واحدهای پزشکی و سیار می‌بایست مورد حفاظت قرار گیرند.»<sup>۲</sup> همچنین برای حمایت از حیوانات مورد استفاده در حوزه حمل‌ونقل پزشکی در میدان نبرد می‌توان به مواد ۸ (بند h)، ۲۱ (حمایت از وسایل نقلیه پزشکی) و ۵۴ پروتکل اول الحاقی ( Favre, 2012: 246) و همچنین ماده ۹ پروتکل دوم الحاقی که به موضوع حمایت از پرسنل پزشکی و نیروهای امداد رسان به غیرنظامیان اشاره دارد، استناد کرد.

مواد قانونی مزبور به طور ضمنی تصدیق می‌کنند که حیوانات مانند هر وسیله حمل‌ونقل دیگری، نه به دلیل ویژگی‌های ذاتی‌شان، بلکه به دلیل اختصاصشان به اهداف و امور پزشکی، نیاز به محافظت دارند؛ بدین معنا که به هیچ‌وجه نباید کشته شده یا آسیب ببینند، و یا نمی‌توان عملکرد پزشکی آنها را مختل کرد؛ حتی اگر به طور لحظه‌ای مجروح و بیمار شوند یا تجهیزات پزشکی را حمل نکنند. علاوه بر این، حیوانات از تمام قوانین مربوط به اقدامات احتیاطی در حملات و تأثیرات حملات بهره‌مند می‌شوند. البته در صورت استفاده از آنها در کاربردهای نظامی همچون حمل‌ونقل سربازان و ادوات نظامی یا حمل بمب (به عنوان بمب زنده)، ممکن است حمایت‌ها متوقف شود. ماده ۲۱ کنوانسیون اول ژنو تأییدکننده این مطلب است؛ با این بیان که واحدهای پزشکی سیار در صورتی که خارج از وظایف بشردوستانه خود عمل کنند و موجب آسیب به دشمن شوند، مشمول حمایت قرار نمی‌گیرند.<sup>۳</sup>

پس به طور کلی، در صورتی که حیوانات مورد استفاده برای مقاصد پزشکی، در خارج از کاربردهای

1. Medical transports

2. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Geneva Convention), 1949.

همین مقرر در قاعده‌ی ۲۹ از مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی نیز ذکر شده است.

۱. ماده ۱۳ پروتکل اول الحاقی و قواعد ۲۸ و ۲۹ از مجموعه قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی نیز به این مقرر اشاره دارند.

پزشکی استفاده شوند و به نوعی وصف «کادر پزشکی» را از دست دهند و از طرفی برای دستیابی به مقاصد نظامی مورد بهره‌برداری قرار گیرند، نه تنها در شرایط مقرر در ماده ۲۲ کنوانسیون اول ژنو و ماده ۱۳ پروتکل اول الحاقی، از حمایت‌های خاص حقوق بین‌الملل بشردوستانه محروم می‌شوند، بلکه حتی ممکن است به هدف مشروع نظامی تبدیل شوند و مستقیماً توسط دشمن مورد حمله قرار گیرند و حتی کشته شوند. با این حال، «حیوانات پزشکی» تنها پس از صدور اخطار و تعیین محدودیت زمانی معقول و نیز پس از عدم توجه به این هشدار می‌توانند چنین حمایتی را از دست دهند.

## ۲.۲. استفاده از حیوانات به عنوان سلاح یا ابزار و روش جنگی

در پیشینه تاریخی مقاله بیان شد که یکی از شایع‌ترین شیوه‌های به‌کارگیری حیوانات در مخاصمه، استفاده از آنها به عنوان یک سلاح (مثلاً به عنوان حامل بمب یا از طریق گذاشتن تله‌های انفجاری بر روی بدن حیوانات یا در لاشه‌های آنها) یا ابزار و شیوه جنگی است. سؤال این است که آیا از اساس چنین اقدامی مجاز است؟ در پاسخ می‌توان گفت با اینکه حقوق بین‌الملل بشردوستانه به طور قطع این امر را ممنوع نکرده است، اما با استناد به برخی مقررات دیگر می‌توان تا حدود زیادی به ممنوعیت چنین اقدامی پی برد. به موجب مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حق طرف‌های درگیری در انتخاب روش‌ها یا ابزار جنگی، نامحدود نیست (بند ۱ ماده ۳۵ پروتکل اول الحاقی)؛ بدین معنا که برای مثال، استفاده از آن دسته از تسلیحات، ابزار یا روش‌های جنگی کور یا استفاده از سلاح‌هایی که جراحت بیش از اندازه ضرورت یا درد و رنج بی‌مورد برای رزمندگان ایجاد می‌کنند، با ممنوعیت همراه است (کمیتة بین‌المللی صلیب سرخ، ۱۳۹۶: ۶). البته برای تعیین اینکه آیا سلاحی چنین نتیجه‌ای دارد یا خیر اختلاف نظر وجود دارد. دیوان بین‌المللی دادگستری در بند ۷۸ نظر مشورتی خود در قضیه «قانونی بودن تهدید یا استفاده از تسلیحات هسته‌ای»، ایراد آسیب بیشتر از آسیب غیرقابل اجتناب برای رسیدن به اهداف نظامی مشروع را به عنوان درد و رنج بی‌مورد تعریف کرده است.

در پاسخ به سؤال مزبور، بندهای ۲ و ۳ ماده ۳۵ پروتکل اول الحاقی روشن‌گر می‌باشد. طبق بند ۲ استفاده از سلاح، گلوله، مواد و روش‌های جنگی که ماهیتاً آسیب‌های زائد یا رنج غیرضروری ایجاد می‌کنند، ممنوع است. در پرتو یک تفسیر موسع، می‌توان این مقرره را نسبت به حیوانات نیز جاری دانست. مواردی وجود دارد که کشورها به منظور مقابله با طرف مقابل در مخاصمه، بمب‌هایی را در بدن حیوانات یا لاشه‌های آنها به کار برده‌اند. تردیدی نیست که چنین شیوه‌ای علاوه بر اینکه به دشمن آسیب وارد می‌کند، برای خود حیوان نیز آسیب و درد غیرضروری را به دنبال دارد و از این رو می‌توان

چنین اقدامی را مطابق بند ۲ ماده ۳۵ ممنوع دانست.<sup>۱</sup> در بند ۳ نیز آمده است که استفاده از روش‌ها و ابزارهای جنگی که هدف از آنها وارد آوردن آسیب شدید، طولانی‌مدت و گسترده به محیط زیست طبیعی باشد یا احتمال می‌رود که چنین اثراتی داشته باشند، ممنوع است. بند ۱ ماده ۵۵ پروتکل اول الحاقی و همچنین قاعده ۴۵ از قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی نیز مؤید همین موضوع است.

در مطالب پیشین گفته شد که از جمله در پرتو دیدگاه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، حیوانات بخشی از محیط زیست محسوب می‌شوند و مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه از این منظر، هر چند به طور غیرمستقیم، از حیوانات در مخاصمه حمایت می‌کنند. با این توضیح مشخص می‌شود که در جایی که انتظار می‌رود یا حتی احتمال می‌رود که استفاده از حیوان به عنوان یک روش جنگی باعث وارد آمدن آسیب گسترده، پایدار و شدید به خود حیوان (مثلاً از طریق انفجار بمب‌های به کار رفته درون حیوان یا متصل به آن یا هدف قرار دادن حیوان به عنوان هدف نظامی مشروع از سوی طرف مقابل) به عنوان بخشی از محیط زیست شود، قطعاً چنین عملکردی با ممنوعیت مقرر در بند ۳ ماده ۳۵ پروتکل مواجه است. این وضعیت به‌ویژه در مورد دلفین‌ها به عنوان حیوانات خاص و باهوش یا برخی دیگر از گونه‌های نادر از حیوانات بیشتر صدق می‌کند، چون قطعاً آسیب به آنها از آن رو که خاص و نادر هستند، می‌تواند مصداق آسیب‌های گسترده و طولانی‌مدت به حساب آید و تا سال‌های سال، محیط زیست نتواند دوباره مانند آنها را به چشم خود ببیند. با توجه به مطالب فوق مشخص می‌شود که حیوان در اینجا مفهومی دوگانه دارد؛ هم خود به عنوان ابزار جنگی استفاده شده و هم به اعتبار حیوان بودن، بخشی از محیط زیست محسوب می‌شود که اگر مورد حمله قرار گیرد، به محیط زیست آسیب وارد می‌شود.

حال که سخن از امکان استفاده از حیوانات به عنوان یک شیوه جنگی به میان آمد، لازم است به بند ۱ ماده ۶ «پروتکل دوم الحاقی»<sup>۲</sup> به «کنوانسیون ۱۹۸۰ راجع به ممنوعیت یا محدودیت استفاده از برخی سلاح‌های متعارف که ممکن است بیش از حد مضر یا دارای اثرات غیرقابل تفکیک باشد» اشاره شود که به صراحت استفاده از تله‌های انفجاری و سایر وسایلی که به هر نحوی به حیوان یا لاشه آن متصل شده

۱. ممنوعیت وارد آوردن درد و رنج غیرضروری به حیوان در برخی اسناد دیگر هم ذکر شده است:

See e.g.: The 1935 International Convention Concerning the Transit of Animals (Art.5), The 1950 Convention for the Protection of Birds (Art.5), The 1976 European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes (Art.6), The 1979 European Convention for the Protection of Animals for Slaughter (arts.7, 12, 32).

2. Protocol II on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices (Protocol II) of 10 October 1980 (as amended on 3 May 1996) annexed to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects of 10 October 1980, Art. 6(1) (b) (x).

یا همراه آن است را منع کرده است. به باور برخی، این مقرر، تنها اشاره مستقیم به حیوانات در یک معاهده مرتبط با حقوق بین‌الملل بشردوستانه می‌باشد (Jenks, 2022: 158).

علاوه بر مقررات فوق، «کنوانسیون منع استفاده نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه از فنون {تکنیک‌های} تغییر زیست‌محیطی» (۱۹۷۶) مشهور به کنوانسیون «انمود» نیز در پاسخ به سؤال مطروحه کمک‌کننده است. هدف این سند به طور خاص، حفاظت از محیط زیست در صورت وقوع مخاصمه مسلحانه است و استفاده از محیط زیست به عنوان سلاح و ابزار جنگی را منع می‌کند. بند ۱ ماده ۱ این کنوانسیون، دولت‌های عضو را از استفاده نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه از فنون تغییر محیط زیست که آثار گسترده، پایدار یا شدیدی را به دنبال دارند، به منظور تخریب، یا وارد آوردن خسارت و صدمه به یکدیگر باز داشته است (Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 1976: Art. 1(1)). نکته شایان ذکر اینکه این کنوانسیون برخلاف پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ که به صورت عمده به آثار انهدام کلی محیط زیست به عنوان نوعی سلاح می‌پردازد، بر روی استفاده عمدی از یک شیوه به منظور ایجاد تغییرات زیست‌محیطی متمرکز شده است (راعی دهقی و نجفی، ۱۳۹۵: ۱۴۳).

مطابق ماده ۲ سند، اصطلاح «فنون تغییر محیط‌زیستی»<sup>۱</sup> به معنای «هر روشی برای تغییر از طریق دستکاری عمدانه در فرایندهای طبیعی و ... است». شاید از این ماده اینگونه برداشت شود که «دستکاری عمدانه فرایندهای طبیعی» معمولاً ناظر به دست بردن در ژنتیک موجودات زنده یا مواردی مانند باروری ابرها برای مقاصد نظامی باشد. اما می‌توان اینطور استدلال کرد که آموزش حیوانات توسط کشورها به منظور تحقق مقاصد نظامی نیز مصداق چنین دستکاری در زندگی آنها و یک فرایند طبیعی است؛ زیرا حیوانات طبیعتاً به صورت داوطلبانه به استخدام نیروهای نظامی در نمی‌آیند. به عبارت دیگر اگر انسان‌ها، حیوانات را به کار نگیرند، آنها به طور غریزی هیچ‌گاه به خدمت انسان‌ها برای نیل به اهداف گوناگون از جمله اهداف نظامی در نمی‌آیند. بنابراین با توجه به اینکه حیوانات، خود بخشی از محیط زیست محسوب می‌شوند، پس در جایی که دولت‌ها با دستکاری و اعمال تغییرات ژنتیکی در حیوانات، آنها را برای استفاده نظامی خود و آسیب به دشمن آموزش دهند؛ به نحوی که آثار تخریبی گسترده، پایدار یا شدیدی را به دنبال داشته باشد، نه تنها قاعده منع استفاده از محیط زیست (که حیوان هم بخشی از آن محسوب می‌شود) به عنوان ابزار و روش جنگی را نقض کرده‌اند، بلکه حیوان به هدف مشروع نظامی تبدیل شده و عملاً زندگی آن در معرض نابودی قرار می‌گیرد.

1. Environmental Modification Techniques

### ۳.۲. امکان‌سنجی اطلاق عناوین رزمنده و اسیر جنگی به حیوانات

در این قسمت به بررسی این دو موضوع مهم پرداخته می‌شود که در صورت استفاده از حیوان به عنوان مقاصد نظامی و سرباز، می‌توان بدان اطلاق رزمنده (بخشی از نیروی نظامی) کرد و اینکه در صورتی که به تصاحب طرف مقابل درآید، اسیر جنگی محسوب می‌شود؟ به عنوان سرآغاز بحث می‌توان گفت که علی‌رغم استفاده از حیوانات به عنوان بخشی از نیروی نظامی (مسلح) و سرباز در مخاصمه به عنوان یک واقعیت، حقوق بین‌الملل بشردوستانه مقررۀ مشخصی برای ارائه یک پاسخ روشن و دقیق به دو سؤال فوق وضع نکرده است. با وجود مقرراتی که از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه حمایت می‌کنند و به نوعی به صورت غیرمستقیم استفاده از حیوانات در مخاصمات مسلحانه را منع می‌کنند، می‌توان گفت که احتمالاً به علت نبود صراحت و به کار نبردن مستقیم واژه «حیوان» یا کلمات هم‌معنی آن، نتوانسته‌اند از بروز و ظهور پدیده «حیوان سرباز» در مخاصمات مسلحانه جلوگیری کنند. با توجه به این مقدمه، در ابتدا به این سؤال مهم پاسخ داده می‌شود که آیا حیوان را می‌توان در زمره «رزمنده / مبارز»<sup>۱</sup>، آنگونه که مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه مقرر کرده‌اند، قرار داد؟

برای تعریف رزمنده، باید به سراغ ماده ۴۳ پروتکل اول الحاقی رفت. مطابق بند ۲ این ماده: «تمام اعضای «نیروهای مسلح»<sup>۲</sup> یک طرف مخاصمه به جز کارکنان پزشکی و افراد مذهبی (مشمول ماده ۳۳ کنوانسیون سوم ژنو)، رزمنده محسوب می‌شوند و حق شرکت مستقیم در مخاصمات را دارند.» بند ۱ همین ماده، نیروهای مسلح یک طرف درگیر مخاصمه را شامل کلیه نیروهای مسلح سازمان‌یافته، گروه‌ها و واحدهایی دانسته است که چهار ویژگی را داشته باشند: ۱. تحت فرماندهی مسئول باشند، ۲. لباس مخصوص با علامت مشخص داشته باشند که از دور مشخص باشند، ۳. به گونه‌ای اسلحه را حمل کنند که قابل رؤیت باشند و ۴. قادر به اجرای قواعد حقوق بشردوستانه قابل اعمال در مخاصمه باشند. به باور برخی اگر ویژگی اصلی اعضای نیروهای مسلح این است که آنها برای شرکت در جنگ و شلیک سلاح آموزش دیده‌اند (Dinstein, 2016: 41)، بنابراین حداقل برخی از حیوانات می‌توانند واجد شرایط «جنگجو»<sup>۳</sup> باشند. برای مثال، در برهه‌ای پیش‌نویس قانونی با عنوان «اعضای سگ نیروهای مسلح آمریکا»<sup>۴</sup>، به کنگره آمریکا پیشنهاد شده بود که بر طبق آن، سگ‌های کار نظامی نباید به عنوان «تجهیزات» در نظر گرفته شوند، بلکه باید به عنوان اعضای سگ در نیروهای مسلح طبقه‌بندی شوند. ظاهراً در برخی موارد، حداقل به طور غیررسمی، به سگ‌ها درجه نظامی داده می‌شود و روی زره بدنشان علامت مشخصی از درجه آنها

1. Combatant
2. Armed forces
3. Belligerent
4. US Canine Members of the Armed Forces Act



نقش می‌بندد (Nowrot, 2015: 132). عده‌ای دیگر نیز معتقدند زمانی که حیوانات در مخاصمات «مشارکت مستقیم» دارند و استفاده از آنها توسط فرماندهان طرف مخاصمه تأیید شده است، بخشی از نیروهای مسلح محسوب می‌شوند و بنابراین می‌توان مانند رزمنده‌های انسانی با آنها برخورد شود؛ یعنی استفاده از آنها مجاز است و دشمن می‌تواند آن را به عنوان هدف مشروع نظامی، مورد حمله و آسیب قرار دهد. تعمیم وضعیت جنگجو به این دست از حیوانات، حفاظت از آنها در برابر آسیب‌های اضافی و رنج‌های غیرضروری را تضمین می‌کند (Henry, 2022: 276 / Hodin, 2021:10).

تفسیر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ از بند ۲ ماده ۴۳ پروتکل اول الحاقی دیدگاه‌های فوق را رد می‌کند. در این خصوص بیان شده است که عبارت «نیروهای مسلح» به معنای «اعضای نیروهای مسلح» یعنی «افراد»<sup>۱</sup> می‌باشد (Sandoz, 1987: Para.1672). اعطای وضعیت رزمنده به حیوان از جهات بسیاری دارای ایراد است؛ اولاً اگر حیوانات را مبارز تلقی کنیم، درست است که از حقوق متعلق به آن، طبق مقررات برخوردار می‌شوند، اما از سوی دیگر، تعهداتی نیز بر آنها بار می‌شود و آن وقت چنین امری، این سؤال را مطرح می‌کند که آیا حیوانات توانایی درک و پیروی از تعهدات قانونی مختلف که بر اساس حقوق بشردوستانه بر عهده رزمندگان قرار داده شده است را دارند؟ دوم اینکه طبق ماده ۴۳، برای برخورداری از وضعیت رزمنده، شخص باید عضوی از نیروهای مسلح منظم یا نامنظم طرفین مخاصمه باشد؛ در حالی که انتساب عضویت در نیروهای مسلح به «حیوان سرباز» ممکن است مشکل‌ساز باشد، زیرا برخلاف انسان که به طور ارادی به عضویت نیروهای مسلح در می‌آید، حیوانات داوطلبانه به نیروهای مسلح نمی‌پیوندند. حتی انسان‌هایی که به خدمت سربازی می‌روند، در موقعیتی متفاوت از حیوانات قرار دارند، زیرا حداقل نسبت به شرایط خطرناکی که تحت آن مجبور به فعالیت خواهند شد، آگاهی دارند. ایراد سومی که می‌توان گرفت، این است که با مبارز تلقی کردن حیوان، عملاً آن را به عنوان هدف مشروع نظامی معرفی و حمله به آن توسط دشمن را مجاز دانسته‌ایم؛ در حالی که چنین رویکردی با نظام حمایتی مقرر در «اعلامیه‌ی جهانی حقوق حیوانات»<sup>۲</sup> (۱۹۷۸) نیز در تضاد است. ایراد دیگر اینکه اگر بتوان حیوانی را به عنوان رزمنده در نظر گرفت، نقطه مقابل آن این است که در مواقعی که در جنگ شرکت ندارد، به عنوان غیرنظامی شناخته شود. این در حالی است که بند ۱ ماده ۵۰ پروتکل اول الحاقی به صراحت در تعریف «غیرنظامی»<sup>۳</sup> از واژه «شخص» استفاده کرده است؛ با این عبارت که: «غیرنظامی، هر شخصی است که به یکی از دسته‌های افراد مذکور در قسمت‌های ۱ تا ۳ بند اول ماده ۴

1. Persons  
2. Universal declaration of animal rights, 1978.  
3. Civilian

و ماده ۶ کنوانسیون سوم و ماده ۴۳ این پروتکل تعلق ندارد...<sup>۱</sup> هرچند که ماده ۴۳ پروتکل اول در تعریف رزمنده از واژه شخص استفاده نکرده است، اما بند ۱ ماده ۵۰ به نوعی تکلیف را معین کرده و نه تنها غیرنظامی را فقط شامل انسان دانسته، بلکه با ارجاع به ماده ۴۳ و مواد کنوانسیون سوم، عملاً بر این موضوع که رزمنده / نظامی تنها اشخاص را شامل می‌شود، مهر تأیید زده است.

در مجموع به نظر می‌رسد که بر طبق رویکرد غالب و نیز دیدگاه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، استفاده نظامی از حیوان باعث نمی‌شود که آن را رزمنده بنامیم و به عبارت دیگر نمی‌توان آن را در طبقه‌بندی مشابه انسان‌ها (نظامی / غیرنظامی) قرار داد. برخی حیوانات مانند دلفین‌ها اگرچه موجوداتی با بهره هوشی بالایی هستند، اما شخصیت حقوقی ندارند؛ یعنی با وجود این که ذات حیوانات تربیت‌پذیر است، اما یک شخص مانند انسان محسوب نمی‌شوند و نمی‌توان تکالیفی را بر عهده آنها قرار داد و در صورت نقض آن‌ها، مسئولیت را بر آنها بار کرد. علی‌رغم این موضوع، در باب حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه از حیوانات به هنگام استفاده در خط مقدم، برخی نظر داده‌اند که چون حیوانات از قوه عقل و تشخیص برخوردار نیستند و به همین دلیل نمی‌توانند به تعهدات بین‌المللی مربوطه از جمله اصل تفکیک عمل کنند، پس از مزایای آن نیز بهره‌مند نمی‌شوند (Nowrot, 2015: 140). البته از سویی می‌توان به این دیدگاه انتقاد وارد کرد؛ زیرا درست است که حیوانات نمی‌توانند به بسیاری از تعهدات بین‌المللی عمل کنند، اما نباید فراموش کرد که این انسان‌ها هستند که این موجودات را برای رسیدن به مقاصد خود به کار می‌گیرند. در واقع حیواناتی که به استخدام نیروهای نظامی در می‌آیند، به طور کامل تحت کنترل افراد انسانی‌اند و به ماهیت اعمال خود، هر چه که باشند، آگاه نیستند. پس اگر این موجودات به نوعی به خدمت نظامی گماشته شدند، بهتر آن است که از حداقل حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه که راجع به نیروهای نظامی است، بهره‌مند شوند.

در مقابل، نظر دیگری نیز وجود دارد که بیان می‌کند حیوانات، در معرض سوء استفاده نیروهای نظامی هستند و همچنین آسیبی که در جنگ به آنها وارد می‌شود، با انسان‌ها برابر است و از این رو باید در حمایت قرار گیرند (Peters, 2021: 385). این دیدگاه، در واقع معیار «آسیب‌پذیری» را مد نظر قرار داده و اشاره می‌کند که چون حیوانات نظامی نیز مانند انسان‌ها تحت تأثیر پیامدهای مخرب درگیرهای مسلحانه‌اند، پس باید مورد حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار گیرند.

حال که مشخص شد حیوان نمی‌تواند به عنوان رزمنده تلقی شود و در صورت استفاده رزمندگان از آنها در مخاصمه، وسیله و ابزار جنگی محسوب می‌شوند، پاسخ این سؤال که آیا حیوان می‌تواند اسیر جنگی باشد یا خیر نیز روشن است. به خصوص اینکه مواد ۳۴ و ۴۴ پروتکل اول الحاقی و نیز ماده ۴ کنوانسیون سوم ژنو، «اسیر جنگی»<sup>۲</sup> را به «شخص» اطلاق کرده است (Geneva Convention

1. A civilian is any person  
2. Prisoner of War

4. Art. 1949: (Relative to the Treatment of Prisoners of War, 1949). از طرف دیگر، برای اینکه یک سرباز از مزایای وضعیت اسیرجنگی طبق مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه بهره‌مند شود، باید عضو نیروهای نظامی منظم یا نامنظم یکی از طرفین مخاصمه باشد (Watts, 2015: 891-893). همچنین حیوانات سرباز به طور معمول دارای لباس یا نشان خاص نظامی نیستند و از این رو مطابق قواعد، وقتی اسیری به دست نیروهای دشمن می‌افتد و نشانه‌ای برای شناسایی او وجود ندارد، وصف اسیر جنگی را از دست می‌دهد (قاعده ۱۰۶ از قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی). از طرفی بسیاری از مزایایی که اسیران جنگی از آن‌ها بهره‌مند می‌شوند، مانند آزادی انجام فعالیت‌های مذهبی، نمایندگی اسرا، دستمزد، بازجویی، اساساً در رابطه با حیوانات موضوعیت پیدا نمی‌کند. به علاوه در شرایطی که طرف اسیرکننده توانایی نگهداری مطلوب از اسیران جنگی انسانی را ندارد، ارائه حقوق اسرای جنگی به حیوانات نظامی که در کنوانسیون سوم ژنو و پروتکل اول الحاقی پیش‌بینی شده‌اند، کمی دور از ذهن است (Peters & de Hemptinne, 2022:1306). بنابراین به دلایل فوق توصیف حیوانات به عنوان اسیر جنگی، زمانی که به دست دشمن می‌افتند، نه مناسب و نه معنادار است.

با در نظر گرفتن اینکه نمی‌توان با اطلاق عنوان شخص نظامی و غیرنظامی به حیوان، آن را مشمول نظام حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار داد، شاید بتوان از رهگذر قرار دادن حیوان در دسته اشیا، چارچوب‌های حمایتی گسترده‌تر و قوی‌تری برای آن در نظر گرفت. بند ۱ ماده ۵۲ پروتکل اول الحاقی، «اشیای غیرنظامی»<sup>۱</sup> را شامل همه اشیائی می‌داند که مشمول تعریف اهداف نظامی نمی‌شوند و نباید هدف حمله یا اقدام تلافی‌جویانه قرار گیرند. بند ۲ این ماده که پیش از این نیز بدان اشاره شد، اهداف نظامی را «تا آنجا که به اشیا مربوط می‌شود»<sup>۲</sup>، محدود به آن دسته از اشیائی دانسته است که از لحاظ ماهیت، محل، هدف یا کاربرد، سهم مؤثری در عملیات نظامی داشته و تخریب، تصرف یا از کار انداختن آن در شرایط زمانی خود، یک مزیت نظامی معین محسوب شود. عبارت «تا آنجا که به اشیا مربوط می‌شود»، فضا را برای تفسیر موسع ماده باز گذاشته است؛ بدین گونه که به اعتقاد مفسران، هدف نظامی، مفهومی گسترده‌تر از شیء دارد و علاوه بر اشیا، موارد دیگری را نیز در بر می‌گیرد که ممکن است هدف حمله قرار گیرند؛ از جمله رزمندگان، اعضای گروه‌های مسلح سازمان‌یافته در مخاصمات داخلی و غیرنظامیانی که مشارکت مستقیم در مخاصمه دارند. البته ناگفته نماند که کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در پرتو تفسیر مضیق از ماده، با اینکه اعضاء نیروهای مسلح را آشکارا در دسته اهداف نظامی قرار داده است، اما معتقد است که تعریف مزبور، محدود به اشیا است (Sandoz, 1987: Para.2017).

حال صرف نظر از این اختلاف دیدگاه، سؤال این است که آیا حیوانات را نیز می‌توان به این موارد

1. Civilian objects
2. In so far as objects are concerned

اضافه کرد؟ لازمه پاسخ به این سؤال، دانستن معنای دقیق شیء است. لغت‌نامه، شیء را «یک چیز مادی»<sup>۱</sup> قابل لمس و دیدن، اما غیرزنده<sup>۲</sup> تعریف کرده است. کمیته مذکور نیز همین معنا را برگزیده است (Sandoz, 1987: Para.2007). اگر در متن بند ۲ ماده ۵۲ پروتکل اول الحاقی نیز دقیق شویم، از عبارت‌پردازی آن می‌توان فهمید که این مقرر این معنا را در نظر داشته است. حال اگر این تعریف را ملاک قرار دهیم، مشخص می‌شود که حیوان به عنوان موجود زنده‌ای که به طور مستقیم، احساسات درد، خشم، خوشحالی، غم و مانند آن را تجربه می‌کند، شیء محسوب نمی‌شود، پس در شمول اهداف نظامی مورد نظر ماده مزبور که حمله یا اقدام تلافی‌جویانه علیه آن ممنوع است، قرار نمی‌گیرد. برخی اعتقادشان بر این است که با توجه به اینکه هدف تاریخی قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه، محافظت و حمایت از اشیای بی‌جان و در نتیجه حذف موجودات زنده از این شمول بوده است، لذا بسیار دشوار است که بتوان حیوانات را در دسته اشیای قرار داد (Peters & de Hemptinne, 2022: 5-15).

رویکرد مذکور از سویی به چالش کشیده می‌شود، چرا که بند ۲ ماده ۵۴ پروتکل اول، حیوانات را به صورت مشخص و به وضوح در زمره اشیای ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی قرار داده است و حمله، تخریب و غیرقابل استفاده کردن آنها را منع کرده است. همچنین برخی در توجیه قرار دادن حیوان در دسته اشیای، به سراغ ترجمه فرانسوی و اسپانیایی بند ۲ ماده ۵۲ رفته و بیان داشته‌اند که در این متون، از کلمه «Biens/ Bienes» استفاده شده است که در ترجمه انگلیسی به معنای «دارایی»<sup>۳</sup>، «کالا»<sup>۴</sup> و «مال»<sup>۵</sup> می‌باشد. تمامی این اصطلاحات معنای گسترده‌تری نسبت به «شیء» دارند و علاوه بر موجودات بی‌جان، موجودات زنده‌ای همچون حیوان را نیز در بر می‌گیرند که مستعد تصرف و مالکیت هستند. اشاره کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به «چیزهای محسوس و قابل مشاهده» به عنوان معنای «شیء» نیز بسیار مبهم است و به نظر می‌رسد به منظور مستثنی کردن «هدف کلی یک عملیات نظامی» و نه تفاوت گذاشتن میان اهداف زنده و بی‌جان بوده است و در واقع هر دو را یکسان در نظر گرفته است (Roscini, 2017: 17-18/ Lostal, 2021: 586).

در کل به نظر می‌رسد اگرچه تلاش‌هایی برای قرار دادن حیوانات در دسته‌های اموال اشیا و جمعیت نظامی / غیرنظامی صورت گرفته است، اما آنها نه موجودات بی‌جانی هستند که در دسته‌بندی اشیا نظامی و غیرنظامی قرار گیرند و نه شخصیت حقوقی و قوه تمیز و اراده‌ای همانند انسان‌ها دارند تا مفهوم رزمنده و اسیرجنگی شامل آنها شود. در ضمن، در خطر قراردادن حیواناتی که به خواست خود در

1. Material thing

2 [https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american\\_english/object](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/object)

3. Asset

4. Goods

5. Property

مخاصمات شرکت نداشته‌اند، خلاف مواد ۱ و ۵ و ۷ «اعلامیه جهانی حقوق حیوانات» است که سلب آزادی و آسیب به حیوان و نیز در خطر قرار دادن آنها را ممنوع دانسته است. به نظر می‌رسد مبتنی بر این فرض که حیوانات به حفاظت بهتر در جنگ نیاز دارند و مستحق آن هستند، در بهترین حالت بتوان آنها را به عنوان بخشی از محیط زیست یا اشیای خاص و حمایت شده آنگونه که بند ۲ ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی می‌داند، در نظر گرفت تا زمینه اعمال برخی استانداردهای حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه نسبت به آنها فراهم شود.

### ۳. امکان اعمال اصول حقوق بشردوستانه درباره حیوان سرباز

یکی از اصول مسلم حقوق بین‌الملل بشردوستانه، «تفکیک»<sup>۱</sup> است که ریشه در عرف (قواعد ۱ و ۷ از قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی) و اسناد بین‌المللی دارد. از جمله ماده ۴۸ پروتکل اول الحاقی مقرر می‌دارد که: «...طرفین مخاصمه می‌بایست در هر زمان بین جمعیت غیرنظامی و رزمندگان و بین اهداف غیرنظامی و اهداف نظامی تمایز قائل شوند و بر این اساس می‌بایست عملیات‌های خود را فقط علیه اهداف نظامی هدایت کنند.» بنابر این قاعده، نمی‌توان به غیرنظامیان، اهداف، اموال و اشیای غیرنظامی حمله کرد و حملات کورکورانه و استفاده از تسلیحات، ابزار و شیوه‌های جنگی که ماهیتاً اهداف نظامی و اشیای نظامی و غیرنظامی را بدون تفکیک مورد اصابت قرار می‌دهند، ممنوع است (بند ۴ ماده ۵۱ پروتکل اول). اجرای این اصل نسبت به حیوانات نظامی و سرباز دشوار به نظر می‌رسد. گفته شد که حیوان را نمی‌توان در دسته نظامی و غیرنظامی قرار داد، از این رو اجرای اصل تفکیک متنفی است. تشخیص حیوان نظامی از غیرنظامی پیچیده است؛ مخصوصاً اینکه حیوانات نظامی معمولاً مانند انسان نظامی دارای لباس و نشان مشخص نیستند. تصاویری هم که از دلفین‌های نظامی ارتش روسیه در مخاصمه با اوکراین منتشر شده است، نشان می‌دهد که آنها پوشش یا نشان مشخصی نداشته‌اند که از دلفین‌های دیگر قابل تشخیص باشند. بنابراین در راستای هدف اصل تفکیک، ترجیح این است که حیوان را به عنوان بخشی از محیط زیست محسوب کرده یا در دسته اشیای قرار دهیم که این امر، حمایت و محافظت از حیوان در جایی که ویژگی غیرنظامی دارد را تضمین می‌کند (Roscini, 2022: 79). در این ارتباط، «ساسولی» معتقد است که محیط طبیعی از اشیای غیرنظامی تشکیل شده است، زیرا هر چیزی که هدف نظامی نباشد، یک هدف غیرنظامی است. بنابراین، از نظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، هر عنصر از گیاهان، حیوانات و سنگها و همچنین سطح زمین، آب و هوا «اشیای غیرنظامی» هستند و نباید هدف حمله قرار گیرند، مگر اینکه برای مقاصد نظامی استفاده شوند (Sasso`li, 2019: 569-570). شایان

1. Principle of Distinction

ذکر است که اجرای این اصل از سوی حیوانات، در جایی که به عنوان ابزار و شیوه‌ی جنگی بکار می‌روند، نیز به علت فقدان قوه‌ی تشخیص تقریباً منتفی است.

«تناسب»<sup>۱</sup> از دیگر اصول مهم است که بر اساس آن، اگر تلفات و خسارات وارده به غیرنظامیان، اموال و اشیای غیرنظامی نسبت به مزیت نظامی قطعی و مستقیم مورد انتظار از حمله بیشتر باشد، حمله‌کننده باید از ادامه عملیات صرف‌نظر کرده و حمله را لغو یا تعلیق کند (حیبی و رمضان، ۱۳۹۳: ۸۳). قسمت ب بند ۵ ماده ۵۱ پروتکل اول الحاقی به این اصل اشاره دارد. تناسب می‌تواند به عنوان یک اصل عام و حداکثری درباره حیوان به عنوان بخشی از محیط زیست و حیوان به عنوان شیء اعمال شود. گفته شده است که احترام به محیط زیست (شامل حیوانات)، از عناصری است که برای ارزیابی اینکه یک حمله در انطباق با اصول ضرورت نظامی و تناسب قرار دارد یا خیر، مورد استفاده قرار می‌گیرد (محمودی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۵-۷۴). بر این اساس، اصل مزبور دولت‌ها را ملزم می‌کند که در جایی که مزیت نظامی ناشی از حمله به طرف مقابل از طریق حیوان، کمتر از آسیب وارده به خود حیوان به عنوان بخشی از محیط زیست باشد، از این حمله خودداری کنند.

یکی دیگر از دلایلی که باعث شد پیش از این، حیوان را در دسته اشیای حمایت شده و خاص قرار دهیم، این بود که این موضوع امکان توجه به حیوانات و حمایت از آنها به هنگام ارزیابی تناسب خسارات ناشی از حمله به اهداف نظامی را فراهم می‌کند. اجرای اصل مذکور توسط خود حیوانات نظامی نیز به نوعی با دشواری و ابهام مواجه است، زیرا حیوانات از قوه تشخیص برخوردار نبوده و قادر نیستند تا شرایط را بسنجند و بر اساس آن عمل کنند. به عبارت دیگر حیوانات نمی‌توانند این محاسبه را انجام دهند که آیا حمله‌ای که انجام می‌دهند، متناسب با مزیت نظامی و تنها در راستای خلع سلاح یا دفع حملات طرف مقابل است یا می‌تواند خسارات شدیدتر از حد معمول به خصوص به غیرنظامیان به وجود آورد، مگر اینکه آموزش لازم را دیده باشند و تحت کنترل قرار گیرند.

اصل مهم دیگر، «احتیاط در حمله»<sup>۲</sup> است (ماده ۵۷ پروتکل اول) که از دولت‌ها می‌خواهد به منظور حمایت از جمعیت، اموال و اشیای غیرنظامی، برنامه‌ریزی و حملاتشان را در پرتو اتخاذ تمامی اقدامات احتیاطی لازم صورت دهند. این اصل همچنین ضروری می‌داند که دولت‌ها به موضوعات مهمی چون نوع تسلیحات مورد استفاده، جلوگیری یا کاهش تلفات جمعیت غیرنظامی، ایراد آسیب به آنها و اموال و اشیای غیرنظامی توجه کنند و چنانچه مشخص شد که هدف مورد نظرشان، ویژگی نظامی ندارد یا در نتیجه آن حمله، غیرنظامیان، اموال و اشیای غیرنظامی به طور ناخواسته تلف می‌شوند یا مورد صدمه قرار می‌گیرند، حمله را تعلیق کنند (شریفی طراز کوهی، صیادنژاد، ۱۳۹۹: ۵۶۱).

1. Principle of Proportionality
2. Principle of Precautions in Attack

با توجه به این اصل، نخست قبل از شروع حمله به محیط طبیعی، متخصصان باید تمام اقدامات احتیاطی لازم را برای تعیین اینکه آیا و تا چه حد حیوانات در مناطق خاصی که هدف قرار می‌گیرند، وجود دارند یا خیر، انجام دهند. دوم، تنوع گونه‌های ساکن در این مناطق نیز باید در نظر گرفته شود و تمام اقدامات منطقی و احتیاطی برای جلوگیری از هرگونه آسیب جانبی به گونه‌های در معرض خطر انجام شود. در مورد حیوان سرباز نیز دولت‌ها باید بدانند که اگر استفاده از حیوان در مخاصمه باعث تلف شدن یا ایراد آسیب ناخواسته به آن می‌شود، انجام حمله را تعلیق کنند تا بتواند از حیوان به عنوان بخشی از محیط زیست حمایت لازم را به عمل آورد.

#### ۴. نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که مشخص کردن چارچوب‌های حمایتی از حیوانات در مخاصمات مسلحانه یکی از چالش‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه است؛ به‌ویژه از این رو که هیچ قاعده مستقیم و خاصی در خصوص حمایت از حیوانات در مخاصمه، علی‌رغم آسیب‌پذیری آنها تدوین نشده است. توجه به این خلاء بوده است که عملاً می‌بایست در پرتو تفسیر موسع از برخی مواد کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی، قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه و نیز اسنادی چون هم‌چون اعلامیه جهانی حقوق حیوانات، استانداردهایی را برای تشخیص نوع رفتار قابل قبول با این موجودات و همچنین تضمین رفاه و حمایت از آنان را تعیین کرد.

به هر حال در غیاب یک قاعده یا قواعد مشخص و صریح در حقوق بین‌الملل بشردوستانه مبنی بر ممنوعیت استفاده از حیوانات به عنوان مقاصد نظامی، می‌توان از جمله مبتنی بر دیدگاه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، حیوانات را به عنوان بخشی از محیط زیست در نظر گرفت که ماهیتاً نمی‌تواند جزء اهداف نظامی تلقی شود و از این رو هدف قرار دادن آنها به طور قطع نقض قواعد حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود. البته ناگفته نماند که چنانچه دولت‌ها از حیوانات برای مقاصد نظامی بهره ببرند، موضوع تفاوت پیدا می‌کند و در شرایطی، حیوان به هدف مشروع نظامی تبدیل و حمله به آنها از سوی دشمن مجاز می‌شود. همچنین پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ نیز با نام بردن از حیوانات در زمره اشیای ضروری برای بقای جمعیت غیرنظامی، علناً زمینه دیگری برای حمایت از آنها در مخاصمات فراهم کرده است. در واقع اگرچه ممکن است این ایراد که حیوان به عنوان موجود زنده نمی‌تواند شیء محسوب شود، تا حدودی قابل پذیرش باشد، اما قرار دادن حیوانات در دسته‌ای از اشیای خاص و حمایت شده مطابق بند ۲ ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی، راهگشاست. از این رو می‌توان گفت که با وجود اینکه رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه نشان از این دارد که منافع حیوانات کاملاً خارج از چارچوب هنجاری

قوانین موجود است، در نظر گرفتن آنها به عنوان بخشی از محیط زیست یا قرار دادن آنها در طبقه مال یا اشیا باعث می‌شود که حقوق بین‌الملل بشردوستانه به حیوانات عینیت ببخشد. اگرچه آنها برخلاف موجودات بی‌جان، موجوداتی دارای شعور با علایق خود هستند که می‌توانند اقدامات مستقل انجام دهند و قادر به ادراک ذهنی و رنج هستند.

این مقاله چند یافته مهم دیگر نیز دارد: اول اینکه در صورت استفاده دولت‌ها از حیوان به عنوان ابزاری برای حمل‌ونقل پزشکی، جست‌وجو و نجات جان مجروحان و غیرنظامیان، آنها در حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه قرار دارند و جز در صورت مشارکت مستقیم در جنگ، نمی‌توانند هدف حمله قرار گیرند. دومین مطلب اینکه استفاده از حیوانات به عنوان ابزار و شیوه جنگی از جمله از طریق اتصال بمب به آنها یا لاشه‌هایشان، دست‌کاری و اعمال تغییرات ژنتیکی در حیوانات، با هدف استفاده نظامی و آسیب به دشمن با ممنوعیت مورد نظر در اسنادی چون کنوانسیون انمود همراه است. نبود امکان قرار دادن حیوانات در طبقه بندی نظامی (رزمنده) / غیرنظامی و عدم اطلاق عنوان اسیر جنگی به آنها که خود موجب محرومیت این موجودات از نظام حمایتی مشخص شده در حقوق بین‌الملل بشردوستانه برای این وضعیت‌ها می‌شود، یافته مهم دیگر این نوشتار است.

مطلب مهم دیگر اینکه اگرچه اعمال اصول حقوق بشردوستانه همچون تفکیک، تناسب و احتیاط نسبت به حیوانات سرباز و نظامی با دشواری‌ها و ابهاماتی روبه‌رو است، اما با تلقی حیوانات به عنوان بخشی از محیط زیست و اشیا خاص و حمایت‌شده می‌توان حداقل حمایت‌هایی را در پرتو این اصول برای آنها در نظر گرفت.

در پایان می‌توان بیان داشت که به نظر می‌رسد در حال حاضر، بیشتر بینش‌ها حول محور تدوین یک چارچوب قانونی منسجم برای حیوانات در مخاصمات مسلحانه، در سیطره و نگاه حقوق بین‌الملل می‌چرخد. از این رو ضرورت دارد که به‌ویژه در پرتو تفسیر موسع و مترقیانه از مقررات عام حقوق بین‌الملل بشردوستانه، نهادهای قانون‌سازی در عرصه جهانی همچون کمیسیون حقوق بین‌الملل، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به همراه دکتین، به فکر وضع یک نظام حقوقی مستقل برای پاسداری از حیوانات در مخاصمه به عنوان یکی از اصلی‌ترین پناهگاه‌های نجات انسان و انتقال اکوسیستم موجود به نسل‌های بعد باشند. در واقع تدوین یک سند بین‌المللی جدید با هدف اعطاء حقوق به حیوانات به‌ویژه در رابطه با منع استفاده از آنها به عنوان سلاح جنگی، می‌تواند به عنوان یک هدف بلند مدت، مفید باشد.



**منابع****۱. فارسی****الف) کتاب‌ها**

۱. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۴۰۱)، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه*. چاپ ششم. تهران: انتشارات گنج دانش.
۲. کمیته بین‌الملل صلیب سرخ (۱۳۹۶)، *حقوق بشردوستانه بین‌المللی، پاسخ به پرسش‌های شما*. تهران: کمیته بین‌المللی صلیب سرخ.

**ب) مقالات**

۳. حبیبی، همایون و رضائی، صالحه (۱۳۹۳). وضعیت حقوقی سپر انسانی داوطلبانه در حقوق بشردوستانه بین‌المللی. *پژوهش حقوق عمومی*، ۱۶ (۴۵)، ۷۷-۱۰۳.
۴. راعی دهقی، هاجر و نجفی، جواد (۱۳۹۵). حفاظت از محیط زیست در قبال خسارات ناشی از درگیری مسلحانه. *علوم محیطی*، ۱۴ (۲)، ۱۳۹-۱۵۳.
۵. شریفی طرازکوهی، حسین و صیادنژاد، محمدحسین (۱۳۹۹). اعمال اصول بنیادین حقوق بین‌الملل بشردوستانه بر تسلیحات کاملاً خودکار به‌عنوان ابزار نوین جنگی. *مطالعات حقوق عمومی*، ۵۰ (۲)، ۵۷۵-۵۵۱. doi.org/10.22059/jplsq.2018.241907.1584
۶. محمودی، امیر؛ نوری، ولی‌الله و عبدالمالکی، مهدی (۱۴۰۰). اصل تناسب؛ سنتز اصول تفکیک و ضرورت نظامی در حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی. *مطالعات بین‌المللی*، ۱۸ (۲)، ۸۲-۶۵. doi.org/10.22034/ISJ.2021.258742.1303

**ج) سایت‌های اینترنتی**

۷. خبرآنلاین (۱۴۰۱). دلفین‌های قاتل نظامی؛ محافظان پایگاه‌های دریایی روسیه. مشاهده در تاریخ ۱۴۰۱/۱۰/۱۵. از: <https://www.khabaronline.ir/news/1684725>

**۲. انگلیسی****A) Books**

1. Cooper, J. (2000). *Animals in War*. London: Corgi.
2. Dinstein, Y. (2016). *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Kistler, J. (2011). *Animals in the Military: From Hannibal's Elephants to the Dolphins of the US Navy*. ABC-CLIO, Santa Barbara.
4. Moore, L. (2017). *Animals in the Great War*. Barnsley, South Yorkshire: Pen and Sword.
5. Peters, A. (2021). *Animals in International Law*. Leiden: Brill.

6. Sasso`li, M. (2019). *International Humanitarian Law, Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Cheltenham: Edward Elgar.
7. Watts, S. (2015). *Who Is a Prisoner of War*. Oxford: Oxford University Press,
8. Sandoz, Y et al., (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross.
9. International Committee of the Red Cross (ICRC) (2005). *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, Edited by: Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, Cambridge: Cambridge University Press.

#### B) Articles

10. de Hemptinne, J.; kebew, T., & Niyo, J. J. (2022). Animals as Combatants and as Prisoners of War?. in: *Animals in the International Law of Armed Conflict*, edited by: Peters, A., Kolb, R., & de Hemptinne, J., Cambridge: Cambridge University, 171-183.
11. Droegge, C., & Tougas, M. L. (2013). The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection. *Nordic Journal of International Law*, 82 (1), 21-52, doi:10.1163/15718107-08201003
12. Favre, D. (2012). An international treaty for animal welfare. *Animal Law*, 18, 237-280.
13. Henry, E. (2022). Animals in Sea Warfare. in: *Animals in the International Law of Armed Conflict*, edited by: Anne Peters, Robbert Kolb, Jerome de Hemptinne, Cambridge: Cambridge University, 264-277.
14. Hodin, A. (2021). The Legal Status of Animals in International Humanitarian Law. *Academia Letters*, 1, 2.
15. Jenks, C. (2022). Animals as War Weapons. in: *Animals in the International Law of Armed Conflict*, edited by: Peters, A., Kolb, R., & de Hemptinne, J., Cambridge: Cambridge University, 150-170.
16. Johnstone, S. (2012). Animals in War: Commemoration, Patriotism, Death. *Political Research Quarterly*, 65 (2), 359-371. doi.org/10.1177/10659129103919
17. Karsten, N. (2015). Animals at war: the status of "animal soldiers" under international humanitarian law. *Historical Social Research*, 4 (40), 128-150. doi: 10.12759/hsr.40.2015.4.128-150
18. Klamberg, M. (2019). Evolution of Rules and Concepts in International Humanitarian Law: Navigating Through Legal Gaps and Fault Lines. in: *International Humanitarian Law and Justice*, edited by: Mats Deland, M., Klamberg, M., & Wrangé, P, London: Routledge, 79-84.
19. Keck, T. (2017). What You Need to Know About Safe Zones”, Last Visited: 10 January 2023, <https://intercrossblog.icrc.org/blog/whatyou-need-to-know-about-safe-zones>
20. Lostal, M. (2021). De-objectifying Animals Could they Qualify as Victims before the International Criminal Court. *Journal of International Criminal Justice*. 19 (3), 583-610. doi.org/10.1093/jicj/mqab039
21. Madrigal, A. C. (2011). Old, Weird Tech: The Bat Bombs of World War II, last visited: 6 January 2023, <https://bit.ly/3zOQ6b>.
22. McDonald, J. (2018). How War Affects Wildlife. Last visited: 2 January 2023, <https://daily.jstor.org/how-war-affects-wildlife/>
23. Pipia, S. (2022). Forgotten Victims of War: Animals and the International Law of Armed Conflict. *Animal Law*, 28, 177-208.

24. Peters, A., & de Hemptinne, J. (2022). Animals in war: At the Vanishing point of International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*, 104 (919), 1285-1314.
25. Roscini, M. (2017). Animals and the Law of Armed Conflict. *University of Westminster School of Law Research Paper*, 1-46.
26. Roscini, M. (2022). Animals as Property and as Objects. in: *Animals in the International Law of Armed Conflict*, edited by: Peters, A., Kolb, R., & de Hemptinne, J., Cambridge: Cambridge University, 73-91.
27. Roberts, J. J. (2017). France Is Training Eagles to Kill Drones. *Fortune*, Last Visited: 13 January 2023, <https://fortune.com/2017/02/22/drones-eagles-france/>
28. Turner, B. (2022). Russia is using military trained dolphins in the Black Sea, according to satellite images. last visited: 31 December of 2022, <http://www.livescience.com/russian-using-military-dolphins-satellite>.

#### C) Documents

29. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Geneva Convention), 1949.
30. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977.
31. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and Relating to the Protection of Victims of Non-international Armed Conflicts (Protocol II), 1977.
32. Universal declaration of animal rights, 1978.
33. Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 1976.
34. International Law Commission (ILC) (2020), Draft Principles on Protection of Environment in relation to Armed Conflict, UN Doc. A/77/10.
35. ICRC, Guidelines on the Protection of the Environment in Armed Conflict: Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment under International Humanitarian Law, with Commentary, ICRC, Geneva, 2020, Preliminary Considerations.

#### D) Cases

36. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.

#### E) Websites

37. [https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american\\_english/object](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/object)

**References in Persian****A) Books**

1. Ziyai Begdali, M. R., (2022). *International Humanitarian Law*, Tehran, Ganj Danesh Publications (In Persian).
2. International Committee of the Red Cross (2017). *International Humanitarian Law, answers to your questions*, Tehran: International Committee of the Red Cross (In Persian).

**B) Articles**

3. Habibi, H., & Ramazani, S. (2015). Legal Status of Voluntary Human Shield in International Humanitarian Law. *Public Law Research*, 16 (45), 77-103 (In Persian).
4. Raei Dehaghi, H., & Najafi, J. (2016), "Protection of the Environment against Damage during Armed Conflict". *Environmental Sciences*, 14 (2), 139-153 (In Persian).
5. Sharifi Tarazkouhi, H., & Sayyadnejad, M. H. (2020). Application of Fundamental Principles of International Humanitarian Law on Fully Autonomous Weapons as New Mean of War, *Public Law Studies Quarterly*, 50 (2), 551-575. doi.org/10.22059/jplsq.2018.241907.1584 (In Persian).
6. Mahmoodi, A., Noori, V., & M. Abdulmaleki (2021), The Principle of Proportionality; Synthesis of Segregation Principles and Military Necessity in Protecting the Environment in International Armed Conflicts, *International Studies Journal*, 18 (2), 65-82. doi.org/10.22034/ISJ.2021.258742.1303 (In Persian).

**C) Website**

7. Khabaronline (2022). Military Killer Dolphins, Guardians of Russian Naval Bases, Last Visited: 5 January 2023, <https://www.khabaronline.ir/news/1684725> (In Persian).